

HISTORIA ECCLESIAE

Hankó-Nagy Alpár

Kolozsvár

Református lelkészek, egyházi vezetők és a román állami hatóságok 1940–45 között

Reformed Pastors, Church Leaders and the Romanian Authorities Between 1940 and 1945. Abstract

The study presents the situation of Reformed pastors in Romania between 1940 and 1945. Being the so-called leaders of the Hungarian minority in Romania, these pastors were exposed to the malicious intrigues of the Romanian authorities. Police, local authorities and even local Romanians always tried to find charges against Hungarians to make their lives difficult.

The study has two parts. The first one presents the small abuses committed against pastors. We present here the way that pastors have been under constant surveillance, the unjustified searchings (in railway stations, trains, busses etc.), the malicious house searches (and related provocations, like intentional hiding of guns or propaganda material to be able to press charges against pastors), and other small abuses (like bugging pastors' phones or confiscating their typewriters or radios).

The second part presents the charges that were pressed against pastors in the Romanian military tribunals. These justice organizations had enlarged competencies, and have also charged persons, who committed crimes that would normally fit in the competence of a regular court. But the bigger problem was that the charges pressed against pastors were almost always unjustified, and unproven. The number of trials against Hungarians in these courts is impressive, as it is the number of trials held against pastors. And the charges were sometimes even hilarious, like offence against Romanian nation due to a child's name, or a sermon. The most frequent charges were: offence against the Romanian nation, illegal assembling, forging of official documents, illegal border crossing etc. The defendants were always declared not guilty, but the process of the trial, the costs and the stress that was implicated had made their lives difficult.

Keywords: church history, Romania during WW2, Reformed Church of Transylvania, military tribunal, house searching, searching, abuses of authorities.

Két éve elkezdett¹ sorozatunkban rámutattunk arra, hogy milyen indokok és célok álltak a román kormánynak a bécsi döntés után alkalmazott kisebbségpolitikája mögött. Elmondtuk, hogy ez a politika a dél-erdélyi magyarságra és implicite a református egyházra a szenvedések sokaságát zúdította, majd részletesen, csoportosítva ismertettük mindazokat az atrocitásokat, melyek ebben az időszakban református lelkésze-

¹ Ld. a *Református Szemle* 2007/4., 2008/1–2., 2009/3. valamint 2010/2. számaiban megjelent tanulmányokat.

ket, tanítókat vagy a híveket, illetve a templomokat, iskolákat, egyházi épületeket értek, valamint azt, hogy a tendenciózus módon alkalmazott cenzúra miképpen bénította meg a korabeli református egyházi sajtó működését Romániában.

Jelen tanulmányunk célja bemutatni a dél-erdélyi (nem csak) református lelkészek elleni hatósági túlkapásokat. A lelkészek ebben az időben a magyar közösség exponált személyiségei voltak, némelyik településen szinte az egyetlen magyar értelmiséginek és vezetőnek számítottak. Ez a státusuk számtalan szenvedést és meghurcoltatást eredményezett számukra, mely a zaklatásoktól a hadbírószági perekig különböző formában nyilvánult meg.

1. A csendőrség és a titkosrendőrök túlkapásai

„Minden református pap gyanús, aki csak él – érezte lelkipásztor seregünk, és csendesen, szóltalanul túrta a szidalmat, fenyegetést, támadást” – írja Nagy Ferenc 1943-ban. Az állambiztonsági szervek – főleg a bécsi döntés, illetve a vasgárdista lázadás leverése után – fokozott figyelemmel kísérték a magyarság minden szervezetét – beleértve a magyar egyházakat is. A bukaresti magyar követ egyik jelentésében arról számolt be, hogy tudomása szerint a titkosszolgálat keretein belül a magyarokkal foglalkozó különleges munkacsoportot hoztak létre. A különleges munkacsoport inkább kémiszolgálatnak tekinthető, hiszen nemcsak Dél-Erdélyben, Romániában, hanem Észak-Erdélyben, Magyarországon is működött. Ha viszont a hatáskörére is vetünk egy pillantást, akkor rögtön megbizonyosodhatunk: megfigyelése alatt a dél-erdélyi magyarság moccani sem bírt a hatóság béklyójának szorításában. A különleges munkacsoportnak ugyanis a következő feladatokat szánták: 1. A magyar kisebbséghez tartozó személyek és intézmények tevékenységének folyamatos felügyelete a következő szempontok szerint: irredentizmus, kémkedés, szabotázs. 2. A magyarbarát zsidóság felügyelete. 3. A magyar követség tagjainak és alkalmazottainak, valamint a Magyar Népközösség és a magyar egyházak képviselőinek felügyelete a német-olasz tisztí bizottsággal, illetve román személyekkel való kapcsolatát illetően. 4. A magyar közelet minden személyiségéről személyi dosszié készítése. 5. Telefonbeszélgetéseik lehallgatása (beleértve a követség telefonjait is, ami eddig példátlan volt). 6. Az erdélyi menekültek tevékenységének felügyelete. 7. Az illegális határforgalom szigorú ellenőrzése. 8. Az Észak-Erdélyre vonatkozó tendenciózus híresztelések ellenőrzése.² A csendőrök és titkosrendőrök, amellet, hogy szigorúan ellenőrzésük alatt tartották a dél-erdélyi magyar közösség minden rezdülését, főleg a lelkészek zaklatásában jeleskedtek. Nagy Ferenc így fogalmaz: „A román hatóságok, ha valamit kiagyalhatnak, és valamibe belekapaszzkodhatnak a törvényrendeletek útvesztőiben – egyetlen életélvezetűknek és örömüknek tartják a lelkészeknek való ’kellemetlenkedést’ minden ok nélküli, gonosz indulatból fakadó bajcsinálást – hivatalos eljárást (hadbírószágit) színlelvén, amely itt napirenden van! A hivatalos eljárás nélküli végzálásnak pedig se szeri, se száma! Azok felsorolhatatlanok és megállapíthatatlan mennyiségűek! Nincs egyetlen olyan lelkész, aki a primárok, csendőrök komiszkodásának, támadásainak, vegzatúrájának több ízben ki ne lett volna téve már. Ezekről az apróbb – további hivatalos eljárással nem járó – sérelmekről nem is vezetünk statisztikát.”³

² A bukaresti magyar nagykövet jelentése, Magyar Országos Levéltár (MOL), Külügyminisztériumi levéltár, Politikai osztály rezervált iratai (K 64), Román-magyar viszony, 1941. (95. cs., 27. t.), 135respol/1942.

³ Nagy Ferenc: *Helyzetkép a Dél-Erdélyben maradt Református Anyaszentegyház életéről a II. bécsi döntéstől 1943. május 5-ig*. MOL, Sajtó levéltár (K 610), Dél-Erdélyi Adattár (91. cs.), VI/11., 198.

a) Állandó megfigyelés

Valószínűsíthető, hogy *minden lelkészt folyamatosan megfigyeltek*. A falvakban a helyi csendőrök feladata volt a reformátusok minden mozdulatának követése, a városi lelkészek, esperesek és az egyházvezetés alkalmazottai, a magyar közelet vezető személyiségei után pedig detektívek nyomoztak. Ismeretes, hogy állandóan detektív követte a Magyar Népközösség vezetőjét, Gyárfás Elemért, munkatársait: ifj. Müller Jenőt, Meskó Miklóst, Nagy Miklóst; a Magyar Kisebbség főszerkesztőjét, Jakabffy Elemért; a református egyház főügyészét, Martonossy Györgyöt; Szász Pált, aki az EMGE elnöke és a Bethlen Kollégium főgondnoka volt stb.⁴ Bár egyetlen lelkész sem jelentette, hogy személy szerint őt figyelik vagy nyomozzák, közvetett bizonyítékok egész sora igazolja, hogy a legkisebb mozdulatát is ismerték a lelkészeknek (lásd például az anyák napi ünnepély, közös énektanulás, a híveknek feltett néhány ártatlan kérdés vagy egy közös vacsora miatti feljelentéseket és hadbíróági eljárásokat).

b) Indokolatlan motozások

A tervszerű zaklatás legkedveltebb módszere az *indokolatlan motozás* volt. A csendőrség buzgósa a motozások terén a diplomáciai egyezményeket is sértette. 1942. április 30-án például báró Zichy Czikan Móricot, a bukaresti magyar követség titkárát megmotozták a feleki határon, elvéve a nála levő iratokat.⁵ A diplomáciai futárposta biztonsága kritikán aluli volt. Gyakran koboztak el abból olyan csomagokat, amelyeknek tartalmát feltehetően a másik fél ellen akarták felhasználni.⁶

Ifj. Müller Jenő, a Magyar Népközösség nagyenyedi irodavezetője a dél-erdélyi magyarság sérelmeiről írott jelentésében elmondta, hogy Nagyenyed vasútállomásán hatósági intézkedéssel vezették be minden utas megmotozását.⁷ Nagy Ferenc elmondása szerint „a csendőrök és detektívek kéjes előszeretettel vetették magukat reá a református papokra. Nagyenyedre – a püspökségi székhelyre – egyetlenegyszer sem jöhetett református pap, hogy az állomáson – a szó szoros értelmében – tetőtől talpig át ne motozták volna, kutatva, hogy nincs-e valami irat vagy levél, melynek alapján valami okból hadbíróági eljárás indítható az illető ellen.”⁸ Bár ő maga sohasem panaszkodott emiatt, mégis feltételezhetjük, hogy a püspök-helyettes sem volt kivétel, hisz esperes társai sem úszták meg a motozást. Baczó Lajos 1943. folyamán kelt jelentéseiben többször is panaszkolt, hogy gyanús elemként kezelték, folyton leigazolták a vonatállomásokon, és nem egyszer meg is motozták.⁹ Nemes Elemér, lugosi esperes, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület lelkészein esett sérelmeket sorolva két esetről tett említést: egy alkalommal a vonaton megmotozták Streleczyk Sándor klopodiai lelkészt, és teljesen ártatlanul eljárást indítottak ellene, Nits István újkissodai

⁴ Ld. Gyárfás Elemér, Meskó Miklós, Jakabffy Elemér már idézett jelentéseit. Kacsó Sándor emlékirataiban elmondja, hogy tudomása volt arról, hogy Nagyenyeden a taxisofőröknek be kellett számolniuk arról, hogy mikor kit visznek ki Szász Pál birtokára, Gáldtőre. Kacsó Sándor: *Nebéz szagú iszap fölött*. Magvető, Budapest 1988, 444.

⁵ MOL, K 610, 91. cs., I/8.

⁶ Csatári Dániel: *Forgószélben (Magyar-román viszony 1940–1945)*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1968, 116.

⁷ MOL, Miniszterelnökségi levéltár, Nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai (K 28), Romániai magyarok elleni vétségek. 1940–43. (159. cs., 262. t.), 1942 – O – 18463.

⁸ Nagy Ferenc: *Hehlyetkép...* MOL, K 610, 91. cs., VI/11. 218.

⁹ A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban (a továbbiakban DRELvt), 646/1943.

lelkészt pedig 1941 tavaszán számtalanszor vetették alá motozásnak, amikor az egyházközség imaháza felé tartott.¹⁰

A motozások eredménye pedig a legjobb esetben csak a kényelmetlen helyzet volt a lelkész számára, de könnyen megtörténhetett, hogy iratokat, könyveket koboztak el, vagy hadbíróági eljárás következett. Hegyi István peteki lelkész 1941. karácsonyán a maga és egyházközségének tagjai számára többféle apró iratot, naptárt, imakönyvet, énekeskönyvet, kátét szállított Nagyenyedről. A nagyenyedi állomáson bőrkabátos férfi igazoltatta, majd kiborítva bőrdöngjét, mindent átkutatott. Jött a vonat, s a szétszórt holmit fel kellett karolnia és az üres bőrdöngökkel együtt a vonat folyosójára hajigálnia.¹¹ A radnóti lelkésztől pedig a ludasi állomáson motozás után tíz énekeskönyvet kobozott el egy detektív azon a címen, hogy azok irredenta propagandára használható iratok.¹² Ugyanakkor két lelkésztől van adatunk, akik a motozás folytán igen kellemetlen helyzetbe kerültek, és hadbíróági eljárás is indult ellenük. Az első eset jól példázza azt, miként lehetett visszaélni a csendőri hatalommal, és miként lehetett azt zaklatásra használni. Nagy Ferenc név nélkül mondta el az esetet összefoglaló jelentésében: „A lelkész a városba indul. Felesége kis cédulát ír a városban lakó barátjának, hogy mit vásároljon meg most született gyermeke kis stafírungjának kiegészítése végett, melyre szüksége van. A lelkészt megmotozzák a legközelebbi állomáson, megtalálják nála a cédulát. Postai kihágás és tiltott levélvitel címen – hadbíróság.”¹³ A második esetben a motozás nagy veszélybe sodorta a megmotozott lelkészt, gondviselészerű menekvését csupán román ismerőse intervenciójának köszönhette. Kristóf György magyarbükkösi lelkész 1941. november 27-én Nagyenyedre utazott. Nála volt egy hivatalos jelentés, egy magánlevél és 4800 lejnyi pénzösszeg. Az állomáson megmotozták, és megtalálták nála az iratokat és a pénzt. Az eset nagyon súlyos törvénysértésnek: illegális levélszállításnak és futárszolgáltatásnak minősült. A lelkészt akár két év börtönbüntetéssel és 200 000 lej pénzbírsággal is sújthatta volna a hadbíróság. Szerencséjére azonban Constantin Daicoviciu szebeni egyetemi tanár, aki a lelkész édesapjának nagyon jó barátja volt, védőbeszédet mondott a tárgyaláson, ezért a legenyhébb büntetéssel, mindössze 5 000 lej pénzbírsággal sújtották. Az esettel kapcsolatban azonban Nagy Miklós, a lelkész védőügyvédje kijelentette, hogy ilyen súlyos vétségért ilyen kis mértékű ítéletre nem volt precedens a hadbíróági ítéletek között.¹⁴

A gyakori motozás miatt lényegesen megnehezedett az Intézőbizottság és az egyházmegyek közötti kapcsolattartás és kommunikáció. Gondot jelentett az állami fizetések eljuttatása: a távoli egyházmegyeknek bankon keresztül utalták a pénzt, mert az egyházmegyei pénztárosok nem mertek Nagyenyedre utazni az összegekért. Levelezni kizárólag csak postán, a cenzúra már említett basáskodásai közepette lehetett, ami azt eredményezte, hogy jelentéseik megírásakor a lelkészek igen elővigyázatosak és visszafogottak voltak, így valószínű, hogy sok sérelemről a rágalmazás vádjától való félelmükben egyszerűen be sem számoltak. Megnehezedett a könyvterjesztés, az énekeskönyvek, naptárak egyházközségekbe való eljuttatása. Így ez az állambiztonsági érdeket

¹⁰ MOL, K 610, 91. cs., VI/7., 49.

¹¹ id. Hegyi István: Lelkész voltam Dél-Erdélyben (II.). In: *Református Híradó*, II. évf., 16. szám, 2005. június 5.

¹² DRELvt, Egyházi sérelmek (47.cs.), 25.

¹³ Nagy Ferenc: *Hehlyzetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11., 150.

¹⁴ Uo. 219.; DRELvt, 47. cs., 37.

kiszolgáló csendőri nyomozómunka is újabb eszköz lett a hatóságok magyarok elleni üldöző, megbénító szándékának megvalósításában.

c) *Házkutatások*

A lelkészek könnyen elkerülhették a motozásokat és azok kellemetlen következményeit: ha egyáltalán nem utaztak, vagy ha tényleg semmilyen inkrimináló iratot nem vittek magukkal. A zaklatások másik módszerét viszont, a *házkutatásokat* már senki sem kerülhette el, és semmi garancia nem volt arra, hogy a pribékek vizslató szeme nem akad meg valamin, amibe beleköthessen, vagy éppen maguk a hatósági szervek nem csempésznek be a lelkész lakásába fegyvert vagy iratot, ami alapján aztán kezdődjön a törvényszéki szekatúra.

A házkutatások már olyan eszközt jelentettek a csendőrség kezében, amellyel meg lehetett bolygatni a családi fészek békességét, meg lehetett fosztani az éjszakai nyugalomtól a lelkész családfőt és a ház rendjét felborító detektíveket riadtan figyelő családtagokat. Az időpont kiválasztása pedig szintén hozzátartozott a rituáléhoz: a házkutatások általában este vagy éjszaka történtek, és az is előfordult, hogy pontosan karácsony első napjának éjszakáját szemelték ki, mint a zaklatás végrehajtására legalkalmasabb időpontot.

1942. december 25-én például Magyarbükös és Magyarózd községekben egy szakasz csendőr karácsony első napján éjjel tartott razziát, és minden magyar család házáat felkutatták. Habár semmilyen terhelő bizonyítékot nem sikerült találni, az alkalom megfelelőnek bizonyult arra, hogy összeszedjék a magyarok élelmiszereit, és számos magyar családfőt véresre verjenek.¹⁵

A magyarok házainál végzett házkutatások száma feltűnően nagy volt. Nagyenyed városában például 1941. január 4-én és az azt követő napokon összesen 105 házkutatást tartottak. Magánszemélyek házait, valamint a Bethlen Kollégium és az Intézőbizottság hivatalos helyiségeit is felkutatták. Bár a házkutatást vezető őrmester kijelentette ugyan, hogy csak fegyvereket keresnek, a házkutatás mégis egész más irányban folyt. Elkoboztak számos magyar jellegű emléktárgyat, mint Petőfit, Rákóczit, Kossuth Lajost ábrázoló képeket. A házkutatásokat letartóztatások és verések követték.¹⁶

Ugyanígy járt el a csendőr és a helyi jegyző Csombordon is: 1941. február 7-én végigjárták a magyarok házait, és összeszedtek minden magyar vonatkozású fényképet. A családtagokról készült régi katonaképeket, csendőri szolgálati emlékképeket, Kossuth, Széchenyi, Petőfi, Arany stb. képeit mind elkobozták, és a legdurvább szidalmak közepette semmisítették meg tulajdonosaik szeme láttára.¹⁷

Annak ellenére, hogy csak néhány jelentés maradt fent, mégis feltételezhetjük, hogy a vasgárdista lázadás leverését követő időszakban az egyházközségek nagy részében tartottak hasonló razziákat. A lelkészeket pedig kétségkívül mindenütt meglátogatták a házuk rendjét felborító pribékek. Baczó Lajos, hunyadi esperes egyházmegyéjéből négy esetet említ, ahol házkutatás történt. Ezek: Hátszeg, Tordos, Bácsai, Alpestes.¹⁸

¹⁵ MOL, K 610, 91. cs., I/8.

¹⁶ Külügyminisztériumi levéltár, Politikai osztály iratai (K 63), Román-magyar viszony, kisebbségi ügyek, 1941. (260. cs., 27/4. t.), 2689/1941.

¹⁷ MOL, K 28, 159. cs., 262. t., 1942 – O – 18463.

¹⁸ DRELvt, 773/1941.

A bácsi házkutatásról külön jelentésben számolt be a helyi lelkész. Elmondta, hogy a detektívek megtaláltak egy becsomagolt magyar zászlót. A zászlót a húszas évek elején csomagolta be a lelkész elődje, az akkori törvényes előírásoknak megfelelően, ő maga leltáron vette át a zászlót, soha ki nem csomagolta, mindig ugyanabban a fiókban tartotta. Mégis letartóztatták, és Dévára kísérték. Martonossy egyházi főügyész megjelent a csendőrségen, Déván, megmutatta azt az 1921-es törvényt, amelynek alapján a tárgyat törvényesen őrizték, és a lelkészt szabadon engedték. A vádiratot mégis továbbították a hadbírószám felé. A vád: irredenta szimbólumok rejtgetése.¹⁹

A bukaresti nagykövetség jelentése szerint Fogarason is történtek ebben az időszakban házkutatások. Számos magyar család, a Népközösség irodája, és vezetőjének, a helyi református lelkésznek a lakása került a hatóságok érdeklődésének középpontjába. A jelentés szerint a lelkésznél a házkutatás egész éjszaka folyt.²⁰ Hegyi István is közli visszaemlékezéseiben, hogy Peteken többször tartottak nála házkutatást.²¹ A már többször említett újkissodai sérelmek listáján is ott találjuk a házkutatásokat, sőt, a jelentés hozzászéli, hogy volt olyan is köztük, amit a vasgárdisták engedély nélkül végeztek el.²²

Már említettük, hogy Régeni István gyulafehérvári lelkészt megpofozták a csendőrok. Az ő esete házkutatás következménye volt: mivel nem találtak semmi terhelőt, az is megfelelt, ha bizonyítékként a rég felnőttkorban levő lánya húsz évvel azelőtti magyar ruhás babáját és első osztályos bizonyítványát kobozzák el. Terhelő bizonyítékot nem kaptak nála, mégis azzal vádolták, hogy kapcsolata volt a „rongyos gárdával” és a levente-egyesülettel.²³

Az egyes esetekre vonatkozóan viszonylag kevés jelentés maradt fenn, mégis úgy tűnik, hogy számuk sokkal nagyobb volt, mint amiről tudomásunk van. Egybehangzóan igazolják ezt a korabeli hangulatjelentések: egyik sem mulasztja el megjegyezni, hogy feltűnően nagy volt a házkutatások száma.²⁴

Bár hullámuk 1941 után elcsendesedett, mégsem szűntek meg, hanem 1944 augusztusáig gyakorlatban maradtak. 1941. június 20-án például Nagy József balázsfalvi lelkésznél tartottak házkutatást. Gyülekezetének egyik tagjánál, aki Magyarországra próbált szökni, a határon megtalálták a lelkész által kiállított anyakönyvi kivonatot. A lelkész az iratot elfelejtette iktatni: a nyomozók megtalálták az iktatókönyvet, benne viszont nem szerepelt az irat iktatószáma, és rögtön okirat-hamisítás vádjára és törvényszéki eljárás lett az esetből. Az ügyet először az erzsébetvárosi törvényszék tárgyalta 1942. november 5-én. A lelkészt az egyházkerületi ügyész védte, aki igyekezett bizonyítani, hogy legfeljebb csak hanyagság és mulasztás vádjával indítható eljárás, de nem okirat-hamisítás miatt. Az ügyész azonban irredentizmussal, a román állam tiltó rendelkezéseivel szemben való ellenszegüléssel és okirat-hamisítással vádolta a lelkészt, és példás, ötévi börtönbüntetést követelt. Az ügy fellebbezés folytán a brassói ítélőtáblához került, ahol 1943. március 22-én szintén elmarasztaló ítéletet hoztak, csak a bünte-

¹⁹ DRELvt, 494/1941.

²⁰ MOL, K 63, 260. cs., 27/4. t., 325/1941.

²¹ id. Hegyi István: Lelkész voltam Dél-Erdélyben (I). In: *Református Híradó*, II. évf., 15. szám, 2005. május, 5.

²² *Emlékirat...*, MOL, K 63, román-magyar viszony, kisebbségi ügyek, 1941 II. (261. cs., 27/4. t.), sz. n.

²³ Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11., 201–202; DRELvt, 47. cs., 13.

²⁴ Nagy Ferenc például így fogalmaz: „napirenden voltak a házkutatások, verések, csendőri brutalitások”. Uo. 18.

tést csökkentették le egy hónapra. A lelkész elleni hajsza valószínűleg azt a célt szolgálta, hogy szökjön át Magyarországra, és újabb egyházközség maradjon pásztor nélkül.²⁵

A cenzúra akadékoskodásainak bemutatásánál említettük, hogy milyen nehezen sikerült megszerezni az engedélyt az 1942-es naptár terjesztésére. A naptár árusítása vagy egyszerű birtoklása egyes csendőrök szemében a minisztériumi engedélyezés után is törvénysértőnek számított. Így járt el például a piski csendőrőrmester, aki a helyi lelkésznél található összes naptárat csak azért foglalta le, mert a cenzúra engedélyének száma nem volt rányomtatva a borítóra. Hiába kérte vissza a lelkész a naptárakat, a csendőr kijelentette, hogy ő maga is tudja, hogy a naptárat már cenzúrázták, mégis csak később engedélyezheti annak terjesztését. Később azonban, miután visszaadta a naptárakat, házkutatást rendezett a lelkész és néhány gyülekezeti tag lakásán, a naptárakat bünyjelként vitte el, a lelkészt pedig illegális iratterjesztésért feljelentette.²⁶

1943 tavaszán a búni lelkész, Berde Árpád házát szemelték ki házkutatásra, miközben valaki revolvert csempészett a lelkész ágyába. Rögtön következett a bűnvádi eljárás illegális fegyvertartás miatt. A lelkész tiltakozása a diverzió ellen eredményes volt, a hadbíróóság minden vád alól felmentette, érdekes azonban, hogy a vádirat alapját képező csendőri jelentés mindenféle képtelen váddal sároztta be a lelkészt. Azt írta róla például, hogy ő az, aki javasolja a katonaköteles fiataloknak, hogy inkább szökjenek át Magyarországra, minthogy beálljanak a román hadseregbe, vagy, hogy a Hangya szövetkezet gyűlésein irredenta propagandát folytat stb.²⁷

1943 júniusában a csombordi gazdasági iskolában is házkutatás volt. A csombordi és lőrincrévei csendőrök nemcsak az iskolát, hanem az igazgató, Nagy Endre, valamint Veress István tanár és a helyi lelkész, Nagy Béla lakását is felkutatták.²⁸ Ugyanez év szeptemberében a tompaházai lelkész, Nagy Mihály lakásán is házkutatást tartottak. A lelkész jelentése szerint a lelkészi irodában levő egyik fiókban a kutatást végző csendőrök először nem találtak semmi gyanúsat, később viszont ismét átkutatva azt a fiókot, egy zacskó lőport fedeztek fel benne. Hiába tiltakozott a lelkész a diverzió ellen, hadbíróóság elé idézték, és el is ítélték illegális fegyvertartásért. A Kultuszminisztérium pedig hivatalból elrendelte a fegyelmi eljárás beindítását a lelkész ellen, és egy hónapra felfüggesztették a fizetését.²⁹

A fegyver és lőszer utáni keresés leple alatt tovább folytatódtak a lelkészi lakásokat ért zaklatások. 1944. február 9-én Vajacson tartottak házkutatást, a lelkésznél lőszert, aknákat és felforgató propagandaanyagot kerestek. Fegyvert és lőszert nem találtak, „felforgató propagandának” is csupán néhány magyar nyelvű mese- és történelemkönyv minősült, valamint a *Magyar Kisebbség* c. folyóirat néhány példánya, melyeket a csendőrök magukkal vittek.³⁰ Ugyancsak 1944 februárjában a küküllőalmási lelkészi hivatalt is felkutatták a hatóságok. Felforgató propagandairatot ott sem találtak, így csupán a választók névjegyzékét és a szászvárosi árvaház számára begyűlt pénzösszegek adományozóinak listáját kobozták el a lelkésztől. A vád: illegális statisztikakészítés és pénzgyűjtés, ami ebben az esetben is alaptalannak bizonyult, ezért az április 16-i per

²⁵ Uo. 224–225.

²⁶ MOL, K 28, 159. cs., 262. t., 1942 – O – 18463.

²⁷ DRELvt, 863/1943.

²⁸ MOL, K 610, 91. cs., XII/4.

²⁹ DRELvt, 2146/1943.

³⁰ Uo. 333/1944.

után a lelkészt az erzsébetvárosi törvényszék felmentette, és az elkobzott iratokat visszaadták.³¹

A felsorolt példák alapján arra következtethetünk, hogy a lelkészeknél elrendelt házkutatásokat gyakran nem alapos gyanú miatt rendelték el, egyszerűen csak jó eszüközét látták bennük a lelkészek zaklatásának. Ha semmit sem sikerült a házkutatás folytán találni, következett a diverzió, ha pedig ez sem sikerült, a legártatlanabb tárgy, fénykép, könyv is rögtön irredenta propagandaanyaggá változott, csakhogy koholt vádat lehessen kovácsolni a lelkész ellen. Ha pedig a lelkészre semmiképp nem lehetett rábizonyítani az illegális fegyvertartás, irredentizmus vádját, akkor jöhettek a mondvasínált vádak: lázítás, kémkedés, rémhírterjesztés; egy volt fontos: lehetőleg minél többször kiszolgáltatni a lelkészeket a hadbírók kénye-kedvének. Így vált az állambiztonságnak ez az eszköze is a lelkészek életének megkeserítőjévé, így lett ez egy okkal több, hogy a lelkészek elhagyják a rájuk bízott nyáját, és ha rövid ideig is, menedéket keressenek északon.

d) Más, apró zaklatások

Végül meg kell említenünk a lelkészeket ért *apró zaklatásokat* is. Ilyennek minősíthető például a lelkészek *indokolt vagy indokolatlan bekísérése* a legközelebbi csendőrkapitányságára. Az ilyen eljárásokról a beérkezett jelentések alapján a következő általános képet alkothatjuk: a lelkész lakásán megjelent a csendőr, általában alkalmatlan időpontban, vasárnap délben vagy hétköznap késő délután, és bejelentette, hogy a szomszéd faluban székelő csendőrparancsnok azonnal kéreti magához. Indulni kell rögtön, természetesen gyalog. Több kilométeres gyaloglás után megérkezett a lelkész, a csendőrparancsnok már várta. Ki is fakadt nyomban: ismerjük mi magát, tudunk mi a dolgairól, nehogy azt higgye, hogy megússza, tudjuk, hogy kapcsolatai vannak „odaát”, hogy irredenta propagandaanyagot rejteget a házában, hogy szökésre bújtatta a híveit; maguk, lelkészek a román állam rendjének felforgatói stb. A lelkésznek persze fogalma sem volt arról, hogy mi a vád, mi készül ellene. Aztán előkerült a nyilatkozat, amit alá kellett írni: eszerint a lelkész kijelenti, hogy nincs tudomása arról, hogy ebben vagy abban a faluban verték volna a magyarokat, vagy arról, hogy ezen vagy azon a dátumon bizonyos sérelem megtörtént volna. A lelkész természetesen vonakodott aláírni. Egyházi főhatósága megtiltotta a hatóságoknak való nyilatkozattételt, de egyébként is tudta, hogy az ilyen nyilatkozatot rögtön a panasztevők ellen, és a német-olasz vizsgálóbizottság megnyugtatósa végett használják fel, és emiatt még kevesebb az esélye, hogy a magyar közösség sérelmeit orvosolják. A csendőrőrmester lassan elvesztette a türelmét. Ha a lelkész nagyon makacs volt, még egy-két pofont is kaphatott. A kihallgatás végén, csakhogy már szabaduljon, a lelkész végre aláírta a nyilatkozatot. A csendőrök ekkor diadalmasan rakták el a prédát, a lelkész pedig – immár sötétben – gyalogolhattott haza. Ehhez hasonló csendőri kihallgatásról tettek jelentést a marosújvári, csekelakai, harasztosi, uzdiszentpéteri, mezőkeszűi, nagyenyedi lelkészek és a tövisi segédlelkész.³² Ebben az esetben is feltételezhetjük, hogy még sokan mások lehettek, akiket hasonló módszerekkel hallgattak ki, csupán esetükben nem készült semmilyen jelentés.

³¹ DRELvt, 355/1944.

³² Uo. 92/1940; 279/1940; 303/1940; 364/1940; 991/1940; 1212/1940.

A megfélemlítést és a közösségek megbénítását nagyon jól szolgálta, ha a közösségeket elszigetelték mindenféle információtól. Miután betöltötték az összes napilapot és folyóiratot, a magyarságnak egyetlen információforrása a falvankénti egy-két, általában a lelkészek tulajdonában levő rádiókészülék maradt. „A rádió hallgatása abban az időben nagy szolgálatot jelentett, bátorítást adott, mint sötétben egyfajta ‘gyertyafény’.” – írta Hegyi István.³³ A helyi hatóságok azonban felfigyeltek ezekre az apró „gyertyafényekre”, és egymásután kobozták el a magyarok rádiókészülékeit. Magyarherepén már 1941-ben az összes magyar család rádiókészülékét összegyűjtötték.³⁴ Peteken az egyházközség 17 mázsa búza árával vett egy rádiót. Később azonban a hatóság a rádiót elkobozta, és a háború után sem kapták vissza, pedig azt rendelet írta elő.³⁵ Február 17-én, Abrudbányán tizenhét családtól kobozták el a készülékeket, május 30-án elrendelték országos szinten a magyarok rádiókészülékeinek elkobzását, július 24-én Bihar megyében kobozták el a készülékeket.³⁶ Déván Martonossy György, Meskó Miklós ügyvédeknek, Fazekas Sándor és Ercse Miklós lelkészeknek, a ferences kolostornak és az EMGE-nek foglalták le a rádiókészülékeit.³⁷

Ha pedig a lelkészeknek nem volt rádiókészüléke, amit elkobozhattak volna, az is elég volt, ha azzal nehezíthették meg a munkájukat, hogy megfosztották őket *írógépektől*. 1941 augusztusában Bornemissza József járai lévita-lelkésztől kobozták el az írógépet. Hiába tiltakozott a lelkész, be nem jelentett írógép tartása vádjával még hadbíró-sági eljárást is indítottak ellene, később felmentették.³⁸ Augusztus 30-án a mezőszéki egyházmegye esperese, Szöcs Sándor következett. Egy áprilisi törvényre hivatkozva fosztották meg az esperest a géptől. Heteken keresztül, míg végül vissza nem kapta az írógépet, minden iratot és levelet kénytelen volt kézzel írni, ami lényegesen megnehezítette adminisztrátori teendőit.³⁹ Az Intézőbizottság közbenjárására szeptemberben visszakapta az írógépet, de 1942 januárjában a környék összes magyar vezető személyiségeivel együtt (a helyi földbirtokos, a plébános, egy malomtulajdonos) ismét megfosztották tőle, ezúttal csak áprilisban kapta vissza.⁴⁰

Az apró zaklatások között utolsónak a telefonbeszélgetések lehallgatását, magyar beszéd esetén való megszakítását és a *telefonok kikapcsolását* említjük. A nyelvsérelmeknél szoltunk már arról, hogy az első magyar szónál szétkapcsolták a telefonon beszélőket. Ebből is látszik, hogy a telefonbeszélgetéseket folyamatosan lehallgatták, mint az a már említett „különleges munkacsoport” munkaköri leírásából is kiderült. Mindemellett azonban több alkalommal is tömegesen fosztották meg a magyar lelkészeket, ügyvédek, népközségi irodákat a telefon használatának jogától.⁴¹ Nagy Ferenc így foglalja össze ezen zaklatások hatását: „Számptalan apróbb eset, elszenvedett tortúrák, csendőri vagy más hatósági vegzálások serege telepedik reá a papság lelkére, s nap mint nap keseríti meg életét, pusztítja és őrlí idegeit, növeli sóhajtásait – árvaságának,

³³ Id. Hegyi István: Lelkész voltam Dél-Erdélyben (I). In: *Református Híradó*, II. évf., 15. szám, 2005. május, 5.

³⁴ MOL, K 63, Román-magyar viszony, dél-erdélyi panaszok, sérelmek II. (264. cs., 27/7/Pa t.), 2277/1941.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. K 610, 91. cs., I/8.

³⁷ Uo. K 63, 264. cs., 27/7/Pa t., sz. n.

³⁸ DRELvt, 1929/1941.

³⁹ Uo. 1982/1941.

⁴⁰ Uo. 111/1942; 672/1942.

⁴¹ MOL, K 610, 91. cs., I/8.

elhagyatottságának, a támadásokkal szemben való tehetetlenségének fájó érzéseit –, de erősíti hitét, hogy ez így nem maradhat – ez így lehetetlen – őrizi a reménységet és várja a hajnalt – a nagy éjszaka után!”⁴²

2. Hadbírószági eljárások

„A hadbírószág az az intézmény, melynek hallatára elsápad a magyar ember, kiül arcára a zaklatott idegek rángatózása, mert nem tudja, melyik pillanatban következik be, hogy – mint karvaly az áldozatára – reá csapjon egy-egy pribék: egy-egy csendőr vagy titkos detektív otthonában vagy úton – hogy aztán útja oda vezessen ehhez a hírhedt intézményhez. A csendőrőrmesterek egyében sem törnek fejüket, vak gyűlöletükben, melyet táplálnak itt minden magyar ellen, mint azon, hogy miféle trükkel ‘jegyzőkönyvezhessenek’ valami ‘kihágást’ a magyar ember ellen, hogy aztán a jegyzőkönyv felterjesztése által – ha a legszemenszedettebb hazugság és valótlanág is a jegyzőkönyvezett dolog – hadbírószág elé kerüljön az illető, ahol ha fel is mentik esetleg – egy csomó anyagi kiadás áll elő a sok-sok izgalmon túl. Ha az ember megvizsgálja azt, hogy miért kerülnek hadbírószág elé papjaink, híveink, önkéntelenül is ez a kérdés tódul az ajkára: hát lehetséges ez?...”⁴³ Nagy Ferenc csupán költői kérdésnek szánta jelentésében ezt a kérdést. Jól tudta ő is, és az általa irányított lelkészek is, hogy minden lehetséges annak az intézménynek, amelynek az ostromállapot-törvények a végletekig kiszélesítették hatáskörét.

A hadbírószág ostromállapot idején minden országban az anarchista és a hadi állapotokkal visszaélő bűncselekmények (például lopás, rablás, fosztogatás, garázdálkodás, bosszúvágyból történő gyilkosság), valamint a kémkedés, hazaárulás és a katonai vagy ipari szabotázs megfékezését és példás megbüntetését szolgálta. A román hatóságok azonban a magyarokkal való leszámolás és az etnikai tisztogatás szándékával, a nyilvánvalóan magyarelles tendenciával bíró ostromállapot-törvények segítségével olyan monstrumot kreáltak belőle, mely minden dél-erdélyi magyar rémálma lett. Említettük az ostromállapot-törvények ismertetésénél, hogy a büntető törvénykönyv melyik paragrafusait helyezték át hadbírószágok hatáskörébe. Illegális gyülekezés, engedély nélküli levélhordás, a román nemzeti érzés megsértése, a román állam rágalalmazása, rémhírterjesztés, kémkedés, illegális határátlépés, könyvek becsempészése, irredenta, az állam rendjét felforgató szimbólumok, iratok, könyvek rejtegetése, azokkal való kérédezés, hivatali visszaélés, okirat-hamisítás és sok más minden mind hadbírószági eljárást vont maga után. A feljelentők leleményessége és buzgósága pedig nem ismert határt. „És ez így megy... kifogyhatatlanul. Kifogyhatatlan a leleményesség a vádak készítésében, a szegény magyar lélek ijesztgetésében és izgatásában és szípolozásában.”⁴⁴ Ez érthető, hisz a magyar elem iránti vak gyűlöletük mellett pragmatikus szempontok is motiválták a feljelentőket. A hadbírószági perek körül a hatósági „hiénák” egész hada nyúzta le a hetedik bőrt is a magyar áldozatokról. Először általában a csendőr jelent meg. Felmutatta a hadbírószág elővezetési parancsát. Felszólítás: indulunk – gyalog órsról órsra, ha kell, 150 kilométerre. Ha esetleg ettől meg akart menekülni a vádlott, az ár: a csendőr lefizetése, vonatjegy a csendőrnek is. Az ügyvédek már várták a szerencsétlent. „Az eset súlyos” – hangzik fejcsóválva az ügyvéd magyarázatása – „de én jól vagyok a bí-

⁴² Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11., 241.

⁴³ Uo. 149–150.

⁴⁴ Uo. 151.

róval, de hát...” – és jött a vészjósló játék és a – sokezres összegben kifejezett – védői díj. A legjellegzetesebb és legvégzetesebb az egész módszerben az volt, hogy a csendőr vagy a detektív minden felelősség nélkül bármit jegyzőkönyvezhetett, s mikor kiderült annak szemenszedett valótlanága – semmi bántódása sem volt: a magyar ember pedig „örüljön, hogy megszta büntetés nélkül”.⁴⁵

a) Számadatok

A dél-erdélyi magyarok életét négy hadbíróóság keserítette: a nagyszebeni, az aradi, a temesvári és a craiovai. A legtöbb, reformátusokkal kapcsolatos ügyet a nagyszebeni hadbíróóságon tárgyalták, mivel ennek hatáskörébe tartozott Tordától Vajdahunyadig, Dévától Brassóig szinte a teljes Dél-Erdély, főleg az a rész, ahol a magyar református lakosság túlnyomó része élt. A temesvári és aradi hadbíróóságokon az egész Bánát, Craiován pedig a Zsil-völgye magyarjainak ügyei kerültek a bírók elé.

Nem állnak rendelkezésünkre egészen pontos adatok a hadbíróóságokon tárgyalt magyar ügyek számát illetően, de az ismert statisztika-töredékek alapján is elképesztő számadatokkal számolhatunk. A brassói nagykövetség 1942. június 13-i jelentése szerint a hadbíróósági perek vádlottjainak 90%-a magyar volt, mert románok ellen csak elvétve indult eljárás.⁴⁶

A német-olasz tiszti bizottság elé benyújtott egyik német nyelvű irat, amely a magyarok sérelmeinek felsorolását tartalmazza, a következő adatokat szolgáltatja a hadbíróósági perek számáról: „A nagyszebeni hadbíróóság elé 1941. december 8–18., 1942. február 15. és március 31., illetve április 28. és május 13. között, vagyis alig több mint 12 hét alatt összesen 381 magyar vádlott került, ebből 236-ot elítéltek, 135-öt pedig szabadon engedtek. Ez a szám azért magas, mert a környék lakosságának alig 20%-a volt magyar, mégis a vádlottak számát tekintve ez az arány 65–70%.⁴⁷ Ha ehhez hozzávesszük a másik három hadbíróóság feltételezhető adatait, akkor ez azt jelenti, hogy évente mintegy 5 000 magyar, a teljes romániai magyarság 1,5 százaléka került vádlottként a hadbíróóság elé.

Hasonló jelentés alapján 1942 márciusából részletesen ismerjük az összes nagyszebeni hadbíróósági pert. Ebből megtudjuk, hogy március 1–15 között 54 magyar személy ellen indult eljárás (köztük Horváth Jenő és 15 diák), ebből 10 esetben hirdettek csak felmentő ítéletet. 15–30 között pedig 30 esetben, ebből 8 felmentés, 3 elnapolás. Az egyik vádlottat húsz év kényszermunkára ítélték (báró Jósika Gábor, a vád: fegyverrejtegetés).⁴⁸

Egy másik jelentés az összes, 1942. július 16. és augusztus 31. között magyar vádlottak ellen lefolytatott nagyszebeni hadbíróósági pert ismerteti. Az iratnak sajnos csak az első két oldala maradt meg, ebben a következő számadatokra bukkantunk: július 16. és 27. között 56 perre került sor, vagyis átlagban 7 perre naponta.⁴⁹

A két jelentés adatait összevetve, a napi átlag alapján kiszámolható, hogy csak a nagyszebeni hadbíróóságon körülbelül 2500 magyar vádlott perében ítélték a bírók

⁴⁵ Nagy Ferenc: *Hejzvetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11., 151.

⁴⁶ MOL, K 63, Román-magyar viszony, dél-erdélyi panaszok, sérelmek I. (263. cs., 27/7/Pa t.), 3773pol/1942.

⁴⁷ Uo., 263. cs., 27/7/Pa t., 7530/pol 42.

⁴⁸ Uo. K 28, Romániai eseményekkel, intézkedésekkel kapcsolatos helyzet-, hangulatjelentések. III. rész, 1942–43. (70. cs. 117. t.), 1942 – O – 19709.

⁴⁹ Uo. K 63, Román-magyar viszony, dél-erdélyi panaszok, sérelmek IV. (266. cs., 27/7/Pa t.), sz. n.

évente. Arról is tudunk, hogy ugyanazt a személyt többször is hadbírótság elé idézték. A legkirívóbb Veres Béla petrozsényi unitárius lelkész esete, akit 1941 folyamán tizenhétszer idézték be a craiovai hadbírótság elé.⁵⁰ Jakab György, alsódetreheimi, később kolozspatai lelkész, miután Magyarországra menekült, segélykérést nyújtott be a református egyház Konventjéhez. Ennek indoklásában ismertette a szökése előtti zaklatásokat, melyeket a román hatóságok miatt kellett elszenvednie. A beszámolóból megtudjuk, hogy három év alatt ötször idézték hadbírótság elé, az ötödik beidézés után pedig elmenekült az országból.⁵¹

b) Vádlottak

Nem csak a számok árulkodnak a hadbíróságok magyarelles szerepéről. Ha egy pillantást vetünk a vádlottak névsorára, rögtön észrevehetjük, hogy az eljárások, akár csak a többi hatósági zaklatás, leginkább a dél-erdélyi magyar vezetők ellen irányultak. A vádlottak között felsorakozik a Magyar Népközösség szinte teljes apparátusa: Gyárfás Elemér, elnök és felesége; ifj. Müller Jenő, Meskó Miklós, Takács Lajos, Járay Márton irodavezetők; a dél-erdélyi magyarság tekintélyes vezetői: dr. Szász Pál, dr. Bitay Endre, id. Szász Ferenc; valamint református lelkészek és egyházi vezetők, többek között Elekes Viktor, a Bethlen Kollégium rektorprofesszora, Nagy József, Horváth Jenő teológiai tanárok, Vira Zsigmond, Bakó Árpád és Köble József kollégiumi tanárok, Szócs Sándor, Teleky Mihály esperesek stb.

Az sem volt ritka, hogy a hadbírószámon ártatlan embereket – akár gyerekeket is – csupán a megfélemlítés céljából hurcoljanak meg. A Magyar Belügyminisztériumtól származó egyik jelentés szerint 1941 nyarán a temesvári hadbírószágra beidézték azokat a gyerekeket, akik Észak-Erdélyben folytatták tanulmányaikat, és a nyári szünidőre hazajöttek meglátogatni szüleiket. 65 gyereket idéztek be, mindnyájan 8 és 18 év közöttiek voltak. Az egész eljárás csupán arra volt jó, hogy rájuk ijesszenek: egy román hadbíró hosszabb figyelmeztetés és megfelelő fenyegetés után elbocsátotta őket.⁵² A már említett györgyfalvi „illegális gyülekezés” – valójában konfirmációi előkészítés – miatt indított eljárásnak is voltak gyerek vádlottai. Az előkészítőn résztvevő hat lányt és egy fiút a lelkésszel együtt kétszer is beidézték Nagyszebenbe.⁵³

c) Az eljárások miatti károk

A hadbírószági eljárásnak két kimenetele lehetett: vagy felmentették a vádlottat, vagy elítélték. Bár a felmentés természetesen előnyösebb volt, mint az ítélet, a vádlottnak mégsem jelentett megkönnyebbülést. Az embereket mind anyagilag, mind lelkileg igencsak megviselte az eljárás.

Ami az anyagi károkat illeti: 1. Le kellett utazni a hadbírószági székhelyre, ami akár 200 kilométeres távolságra is lehetett. Az oda-vissza út egész jeggyel 2–3 000 lejbe került, és tekintettel arra, hogy 1942-től kezdődően a lelkészeket az állami hivatalnokoknak járó féljegyig igazolványokat is elvették, nekik is egész jegyet kellett váltani. Az infláció miatt ez az összeg is folyton nőtt. 2. Az ott-tartózkodás ideje minimum két

⁵⁰ MOL, K 610, 91. cs., VII/6.

⁵¹ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSL), Dél-Erdély – tanulók segélyezése (2.f. fond/165. doboz)/64/1–4.

⁵² MOL, K 63, 260. cs., 27/4. t., 6574/1941.

⁵³ DRELvt, 47. cs., 45.

nap volt, ez szállásköltségeket is feltételezett. Egy szállodai szoba egy éjszakára kb. 500 lejbe került, magánházaknál szállást kapni a tömeges katonai beszállásolások és a „refugiátok” miatt lehetetlen volt. 3. A per egy megjelenéssel soha nem zárult le, az újabb megjelenés újabb úti- és szállásköltséget jelentett. 4. Ehhez hozzá kell adnunk az ügyvédi honoráriumot, ami legkevesebb 5 000 lej volt, és a szükséges kenőpénzek összegét. Így egy-egy hadbírószági eljárás költségei akár 30 000 lejre is rúghattak. Ez az összeg egy falusi lelkész háromhavi fizetésének felelt meg. Ehhez hozzá kell még adnunk azt, hogy az eljárások alatt a Kultuszminisztérium felfüggesztette a lelkészek fizetését. 1943-tól ezt a gyakorlatot azzal tetézték, hogy csak féléves huzavona után adták ki azoknak a lelkészeknek a fizetését, akik ellen eljárás indult. Az eltelt idő alatt viszont – az infláció miatt – a pénz értéke lényegesen csökkent. A fentieket összefoglalva elmondható, hogy egyetlen hadbírószági eljárás – még ha felmentéssel végződött is – akár arra is elegendő volt, hogy alapjaiban ingassa meg egy-egy család anyagi biztonságát.

Lelkileg főleg az eljárás körüli izgalmak, és a megalázó bánásmód viselte meg a vádlottakat. Az ártatlanság kihirdetéséig a vádlottakat úgy kezelték, mint közönséges bűnözőket, még akkor is, ha jelentéktelen dolog miatt kerültek oda. A bírók kendőzetlen kirohanásokkal, minősíthetetlen kijelentésekkel fűszerezték az eljárásokat. Jó eset volt az, ha a vádlott szabadlábban védekezhetett, mert megúszhatta a romániai fogdák középkorú idéző körülményeit. Ha viszont letartóztatás alatt volt a hadbírószági ítélet meghozataláig, akkor borzasztó körülmények között kellett tengődnie. Az egyik jelentés beszámolt arról, hogy a nagyszebeni börtön törzsőrmestere, Bălan Nicolae, ott kellemetlenkedett a magyaroknak, ahol tudott.⁵⁴ Azok beszámolóí, akik megjárták a börtönt, egybehangzóan közlik: a rabokat étlen-szomjan tartották. Egyedül a Magyar Népközösség nagyszebeni irodája és a Református Nőszövetség gondoskodása enyhített valamennyit a szerencsétlen emberek sorsán.⁵⁵ Azonban ez a gondoskodás sem volt akadálymentes, mert hiába szervezte meg a népközösségi iroda, hogy a bejáró lelkészek segélyeket (élelmet, meleg ruhát, fehérneműt) vigyenek a foglyoknak: a fogház igazgatója egy idő után nem engedte be a segélyeket, arra hivatkozva, hogy ők a fogva tartottaknak a fejkvótát kiadják, s a külön segélyezéssel a lakosságtól vonnának el közszükségleti cikkeket.⁵⁶

Ha nem mentették fel a vádlottat, akkor az újabb gyötrelmet és szenvedést jelentett. A szabadságvesztés minimális mértéke egy hónap volt, de volt olyan ítélet is, amelyben tíz év nehéz börtönre ítélték a vádlottat. A büntetést általában azonnal le kellett tölteni, fellebbezést nagyon ritkán hagytak helyben. A pénzbírságok 5000 lejnél kezdődtek, és az is gyakran előfordult, hogy halmozott büntetést, pénzbírságot és szabadságvesztést is kiróttak az ítélteknek. Ha pedig a szerencsétlen ember letöltötte, kifizette büntetését, akkor még mindig nem ért véget a zaklatás. Fizetését már a vádemelés pillanatától felfüggesztették, és a Kultuszminisztérium nem volt hajlandó feloldani a tilalmat addig, amíg a lelkészt a vétségért az egyházi fegyelmi bizottság is el nem ítélte. Hiába tiltakozott az egyház, hogy a minisztérium nem kötelezheti a fegyelmi bizottságokat elmarasztaló ítélet meghozatalára, ezeknek végül lelkiismeretük ellenére kellett büntetéssel sújtani a meggyötört embereket.

⁵⁴ MOL, K 610, 91. cs., VII/6.

⁵⁵ DRELvt, 1572/1941. Lásd még MOL, K 28, Romániában élő magyarok támogatási ügyei. II. rész. 1943–1944. (161. cs., 264. t.), 1944 – O – 17066.

⁵⁶ Kóbori József, a Romániai Magyar Népközösség nagyszebeni irodavezetőjének jelentése a nagyszebeni magyarság helyzetéről, MOL, K 610, 91. cs., VII/3.

d) *A leggyakoribb vád: a román nemzet gyalázása*

A hadbírószági eljárások közül a leginkább sérelmesek azok voltak, amelyeket a román nemzeti érzés megsértése vádjával indítottak el a lelkészek és tanítók ellen. Ez a vád valószínűleg arra volt jó, hogy a legkisebb tévedésért és kihágásért is vádiratot lehessen készíteni az elkövető ellen, és beindulhasson az eljárás.

Említettük az ostromállapot-törvények ismertetésénél, hogy a román nemzeti érzés ellen vétett az, aki a Romániában levő *helységek hivatalos nevét magyarul* írta le. A nyelvselmélet bemutatása rendjén azt is elmondtuk, hogy miként tiltották meg véglegesen a hatóságok az egyháznak hivatalos levelezésében a magyar helységnevek használatát. Ezekből egyértelműen következik az, hogy az a lelkész, aki a hivatalos egyházi levelezésben magyarul írta le a helységneveket, hadbírószági eljárásra számíthatott.

Bertalan József marosbogáti lelkész ügyében a hadbírószág azért indított eljárást, mert a lelkész a hadikölcsönjegyzés tárgyában esperesének küldött hivatalos jelentésében a helységneveket magyar nyelven jelölte meg. A védelem során az ügyvéd arra hivatkozott, hogy ebben az ügyben már volt felmentésre precedens, ekkor azonban a hadbíró ezredes indokolatlanul kirohant, ezekkel a szavakkal: „Önök, lelkészek azok, akik minden nap szerepelnek a hadbírószág előtt, annak dacára, hogy az Önök kötelessége volna híveiknek megnyugtató és lecsendesítő, mégis éppen Önök azok, akik nem akarják tudomásul venni azt, hogy az államhatalomnak törvényei és rendelkezései vannak, amiket minden körülmények között respektálni kell. Önök templomaikban piros-fehér-zöld koszorúkat és virágcsokrokat függesztenek ki, helységneveiket csak magyar nyelven írják, mi viszont abban a meggyőződésben, hogy végtére sikerül Önöket jobb belátásra bírni, elnézőek vagyunk, és felmentő ítéletet hirdetünk. Mi vagyunk azok, akiket el kellene ítélni, mert nem gyakorolunk kellő megtorlást.”⁵⁷ Végül a lelkészt felmentették, de másik katonai törvény alapján, ami az államnak benyújtandó kérelmekre vonatkozik, 5500 lej pénzbírsággal sújtották.⁵⁸

Teleky Mihályt, a kalotaszegi egyházmegye esperesét a hadbírószág szintén a román nemzeti érzés megsértésével vádolta, mert a felsőbb hatósághoz küldött leveleiben székhelyét magyarul jelölte meg. Ügyvédje a védőbeszédben kijelentette, hogy a szászok a településeiket csak németül nevezik meg, továbbá, hogy a katonai cenzúra által engedélyezett református, katolikus, népközösségi és gazdaegyleti naptárakban a helységek magyar nyelven vannak feltüntetve. Az ügyvéd a naptárakat is bemutatta a bíróságnak, és az a vádlottat felmentette.⁵⁹ Gudor Lajos aranyosgerendi lelkészt 5000 lej pénzbírsággal sújtotta a hadbírószág, mivel 1942. elején egyik hivatalos levelében Nagyenyed nevét magyarul írta le.⁶⁰

A magyar lobogó színeinek bármilyen formában történő megjelenése rögtön felborzolta a kedélyeket. Mint azt már említettük, elég volt az is, ha ezek a színek egy rózsatövön vagy egy könyvborítón jelentek meg. Ha pedig a hatóságok akarták, könnyen válhatott a magyar nemzeti színek használatából a román nemzeti érzés megsértése vagy irredentizmus miatti eljárás. Tövisy József románújfalusi református lelkész például azzal „vétett a román nemzeti érzés ellen”, hogy újrafestette a helyi református templomot. Az új festésben ugyanis a feljelentő a magyar lobogó színeit vélte felfe-

⁵⁷ Idézi Martonossy György a hadbírószági perről írott jelentésében, DRELvt, 47. cs., 37.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ DRELvt, 1238/1942.

dezni. A templomot teljesen fehérre festették, csak a talapzatot kenték be zöld festékkel, ami a piros cseréptetővel együtt valóban piros-fehér-zöldnek hatott. Hadbíróági eljárás lett belőle, mely a lelkész felmentésével végződött.⁶¹

Az is *nemzetgyalázás*nak számított, ha valaki a román kormánnyal vagy a románsággal szembeni jogos sérelmeiről beszélt, vagy ezekről jelentést tett valamelyik német-olasz kivizsgáló bizottságnak. Jogorvoslat helyett ilyenkor könnyen hadbíróági perre számíthatott, aki ilyesmire „vetemedett”. Dicsőszentmártonban például azért vádoltak meg nemzetgyalázással egy gazdát, mert elkergette a földjén legeltető katonákat.⁶² A tordai unitárius lelkész, Lőrinczi Dénes hat hónapos börtönbüntetést kapott, mert tiltakozott az ellen, hogy a menekülteket a templomban helyezték el. Veres Béla petrozsényi unitárius lelkészt a Craiova-i hadbíróság két és fél év börtönre ítélte azért, mert mint a Népközösség helyi elnöke jelentést tett a magyarellenes kirohanásokról a központi irodának. Levele a cenzúrahivatal közvetítésével az ügyészség kezébe jutott. Jelentését a román állam rágalalmazásának minősítették.⁶³ Tóth Áron, bégamonostori lelkészt azért állították hadbíróság elé, mert tiltakozott a beszállások körüli visszaélések ellen.⁶⁴ Bartus Jenő, mezőbaji lelkésznek megszüntették az államsegélyét, mert tiltakozott az ellen, hogy elrekvirálják az egyházközség iskolájának épületét.⁶⁵

Árkossy Jenő, ótordai református lelkész 1941. május 5-én, a román nemzeti ünnepen felszólalt a tordai prefektúra előtt tartott ünnepségen. A szokásos tiszteletnyilvánító beszéd helyett azonban hívei sérelmeit sorolta fel. Tiltakozott az ellen, hogy a refugiatok marháikat a református temetőbe hajtják legelni, hogy a postán a magyarok számára érkezett leveleket összegyűjtik, elégetik stb. Tény, hogy a lelkész nem a megfelelő pillanatot és módot választotta: neki akkor tisztelgő aktust kellett volna végrehajtani, a panaszokkal pedig a prefektus előtt audiencián kellett volna előhozakodni, viszont ami a lelkészre ezután következett, az egyértelműen igazolja a hadbíróságok elfogultságát. A lelkészt hadbíróság elé idézték, de ő nem várta meg az eljárást, hanem illegálisan távozott Magyarországra. Távollétében a bíróság olyan ítéletet hozott, amely rablógyilkosnak is elegendő büntetés lett volna. Elítélték: hatósági tekintély csorbításáért tíz év nehéz börtönre, egész életre terjedő polgári jogfosztásra, ingó és ingatlan vagyonának elkobzására, állami diplomáinak megsemmisítésére, nemzetgyalázásért (a nemzet megsértéséért) ötévi javító fogházra, 20 000 lej pénzbüntetésre, és látítási kísérletért 10 év javító fogházra, valamint az államnak fizetendő 1000 lej hadbíróági költség kifizetésére.⁶⁶ Az ítélet után a Kultuszminisztérium azonnal kötelezte az Intézőbizottságot, hogy határozattal zárja ki a lelkészt munkásai sorából.⁶⁷

Említettük Jakab György esetét, aki három év alatt ötször került a hadbíróságok hálójába. Az öt perből kettőt a román nemzet gyalázásáért indítottak ellene. Először 1942-ben, mivel az egyik gyülekezeti tag számára igazolást állított ki, miszerint az azért szökött át Magyarországra, mert a hatóságok zaklatásai miatt veszélyben forgott az éle-

⁶¹ MOL, K 610, 91. cs. XII/7.

⁶² Uo. K 28, 159. cs., 262. t., 1942 – O – 18463.

⁶³ A kölcsönös letartóztatások jegyzéke a német-olasz tisztí bizottság számára, MOL, K 63, 263. cs., 27/7/Pa t., 7530pol/1942.

⁶⁴ MOL, K 610, 91. cs., VI/7. 46.

⁶⁵ Uo. 49.

⁶⁶ Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11., 184.

⁶⁷ DRELvt, 47. cs., 44.

te. Másodszor 1943-ban sütötték rá a nemzetgyalázás vádját, mert volt bátorsága a német-olasz vegyes bizottság elé tárnai híveinek gazdasági jellegű sérelmeit.⁶⁸

Nemzetgyalázás vádjával indítottak eljárást Szöcs Sándor, mezőszegi esperes ellen is a mezőszakáli imaház megszenteltetésének alkalmával írt jelentése miatt. Az esperes az Intézőbizottságnak írott jelentésében ugyanis azt írta, hogy nem mert átmenni Mezőszakálba megnézni az imaházban mulatozók okozta károkat, mert félt a vad természetű szakáli románok esetleges bántalmazásaitól. A levélre felfigyeltek a cenzúrahivatalnál, és a lelkésznek a szakáli románok vad természetére vonatkozó kijelentését a román nemzet megsértéseként értelmezték. A levelet bűnjelként továbbították az ügyészség felé, a lelkész ellen pedig elindult a hadbírószági eljárás, amelynek kimeneteléről nem tudunk semmit.⁶⁹

A nemzetgyalázás és a nemzeti érzés megsértése miatti vádak akkor váltak igazán sérelmossé, amikor azt bosszúból sütötték rá egyik vagy másik magyar nemzetiségű állampolgárra. Jakabffy Elemér a bánási magyarság helyzetéről írott jelentésében arról is tudósít, hogy vidéken a legcsekélyebb összeszólalkozás esetén a román parasztok nem becsületsértésért jelentették fel magyar ellenlábasait, hanem nemzetgyalázásért. Az ügy ilyenkor a hadbírószág elé került, és az eseteknek legalább 90%-ában a magyar vádlottra több hónap szabadságvesztés várt.⁷⁰ Jakab Viktor belényesi lelkészt például azért jelentették fel nemzetgyalázás vádjával, mert védelmébe vett egy református gyermeket egy katona brutalitása ellen.⁷¹

Teleky Mihály, tordaszentlászlói lelkész és kalotaszegi esperes ellen 1941 februárjában azért indítottak eljárást, mert a lelkész 1941. február 17-én Nemes Dezső, volt magyarfenesi lelkész részére hivatalos bizonyítványt adott ki arról, hogy Nemes Dezsőt 1941 januárjában a rendőrség meghurcolta, annak okát vele nem közölték, és távozása emberileg igazoltnak tekinthető. A pert csupán formai okok miatt kellett felfüggeszteni, egyébként – a védőügyvéd szerint – elítélték volna a lelkészt.⁷² 1943 tavaszán viszont már 20 000 lejes pénzbírságra ítélték „oly hamis hírek terjesztése címén, melyek alkalmasak arra, hogy a Román Államnak egy más állammal szembeni kapcsolatát veszélyeztessék”, pedig csak a hatóságok túlkapasáiról tett jelentést.⁷³

Szentgyörgyi Mihály, alpestesi lelkészt szintén elmarasztaló ítélettel sújtotta a bíróság a román nemzet ellen elkövetett sértés vádjával amiatt, hogy a német-olasz tisztí bizottságnak diszkriminatív intézkedésekről számolt be. Mindkét lelkészt az Intézőbizottság is kénytelen volt fegyelmi ítélettel sújtani: egyhavi fizetésmegvonásra és fizetéseiknek a szászvárosi árvaház javára történő befizetésére ítélték.⁷⁴

Szintén hadbírószági eljárásra számíthatott az is, aki a nemzeti himnusszal, nemzeti ünnepekkel, *a román nyelvvél és a román történelemmel szemben tisztjeletlen magatartást tanúsított*, vagy legalábbis elkövetett bármit, aminek alapján a hatóságok ezt süthették volna ki róla. A „bármi” azt jelenti, hogy a legbanálisabb esetből is sikerült hónapokig húzódo pert fabrikálni.

⁶⁸ MREZSL, 2.f/165/64/1–4.

⁶⁹ DRELvt, 47. cs., 23.

⁷⁰ Jakabffy Elemér: *A bánási magyarság helyzete a bécsi döntés óta*, MOL, K 610, 91. cs., VII/11. 44.

⁷¹ MOL, K 610, 91. cs., VI/7. 46.

⁷² DRELvt, 47. cs., 37.

⁷³ Uo. 446/1943.

⁷⁴ Uo. 878/1943; 879/1943.

Nem csak református lelkészekkel történtek a következő esetek, de jól példázzák azt, hogy a hatóságok árgus szemeit semmi nem kerülte el. Raduch György, hétfalusi evangélikus lelkész azt a „bűnt” követte el, hogy újszülött gyermekének a Levente nevet adta. Ezt a román hatóságok rögtön úgy értelmezték, hogy a lelkész leventekatonát óhajt nevelni a gyerekből, sőt, a névadással a leventekatonaságot óhajtja népszerűsíteni. Egy éven keresztül nem sikerült anyakönyveztetnie gyermekét, a névadás pedig feljelentést és hadbíróági eljárást vont maga után, természetesen a román nemzet megsértése és izgatás vádjával.⁷⁵

Másik evangélikus lelkész prédikációja miatt került hadbíróság elé. Gillich Fülöp, bácsfalusi lelkész a hivatalos lapban közölte a prédikációt: „A legerősebb fegyver” címmel. A szövegben a következő bibliai igét is idézi: „Kérjétek és megadatik...” A lelkész ellen hadbíróági eljárás indult, mert az idézetet úgy értelmezték, hogy a lelkész azt akarta mondani: „Kérjétek Hitlertől Erdélyt, és ez megadatik.”⁷⁶

A második bécsi döntés egyik határozata szerint Erdély északi és déli része között a végleges határt román-magyar vegyesbizottság volt hivatott megállapítani. Ez első sorban azt jelentette, hogy az első napokban bizonyos települések sorsa kétséges volt: nem lehetett tudni, Romániánál maradnak-e, vagy Magyarországhoz csatolják őket. Székelyszenterzsébeten Nagy Ákos, református lelkész a bécsi döntés hírére a templomban elénekeltette a hívekkel a magyar himnuszt. A település viszont Romániában maradt, így emiatt hadbíróság elé kerülhetett volna, de eltávozott az országból.⁷⁷ Ugyanez történt Zsákodon is. A helyi római katolikus plébános, Márton Béla azt hitte, hogy Zsákod is Magyarország részévé válik, ezért megfelelőképpen felkészült a bevonuló magyar csapatok fogadására. A piros-fehér-zölddel kidíszített plébánia és templom azonban súlyosan terhelő bizonyítéknak számított, amikor kiderült: Zsákod Romániánál marad. A plébánost a román nemzeti érzés megsértésével vádolták, a kilátásba helyezett hadbíróági eljárás miatt pedig kénytelen volt Magyarországra menekülni.⁷⁸

Az aranyosbányai római katolikus plébánia harangozója apró hibáért került a nagyzebeni hadbíróság elé a román nemzeti érzés megsértése vádjával. Mindössze annyi történt, hogy neki halott miatt kellett harangoznia, de a templom előtt, a téren katonai előképzősök ünnepe volt. A harangozó megvárta, amíg az ortodox lelkész befejezi a liturgiát, és nem vette észre, hogy az egyik tiszt is szólni kíván. Meghúzta a harangokat, és így a tiszt beszédét nem lehetett érteni. Hibájáért egyévi börtönbüntetésre ítélte a hadbíróság.⁷⁹

1942. május 14-én, Nagyenyeden, a hősök napján tartott ünnepeken az enyedi kollégium tanári kara és diáksága testületileg vett részt. A hősokról való kegyeletteljes megemlékezés pillanatában azonban sem a diákok, sem a tanárok nem térdeltek le a többi emberrel együtt. Ekkor odament hozzájuk egy román őrnagy, és kivont karddal kényszerítette őket arra, hogy letérdeljenek. Csak ekkor tudták meg, hogy a térdepelést voltaképpen maga Antonescu marsall rendelte el, és a rendeletet előző este dobolták ki a városban. A kollégium tanárai nem tudván erről, vallásuk szokásaitól eltérő cseleke-

⁷⁵ MOL, K 610, 91. cs., VI/1.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ DRELvt, Memorandumok iratjegyzéke, (20. cs., XIX. t.), 1011/1941.

⁷⁸ Márton Áron püspök válasza a Magyar Külügyminisztérium kérdőpontjaira, az Erdélyi Római Katolikus Egyház megye helyzetére vonatkozóan, MOL, K 610, 91. cs., VI/5., 16.

⁷⁹ Uo. 64.

detet nem akartak végrehajtani, és diákjaikat sem akarták erre kényszeríteni. Az ügyből a hősök emlékének megsértése miatt hadbírószági eljárás lett, de csak Elekes Viktor és Kováts Pál ellen indítottak eljárást, a diákokat nem idézték be. Nagy Miklós mondott védőbeszédet a tárgyaláson. A védelem azzal utasította vissza a hősök emléke és a román nemzeti érzés iránti sértés vádját, hogy a térdepelés a református vallás szokásaitól eltérő cselekedet, erre pedig senki nem kényszerítheti sem a tanárokat, sem a diákokat. Elmondta ugyanakkor, hogy a két vádlottat képviselői alapon fogták perbe, hisz igazából nem is ők voltak az elkövetők; végül pedig, hogy a protestánsoknak is vannak hőseik, és azokat a protestánsok is tisztelik, de csak hitük keretei között. A per ügyében a német-román vegyes katonai bizottság is kihallgatta a tanárokat Brassóban, 1942. november 16-án. A kihallgatáson Dehmel alezredes és a román összekötő tiszt vett részt. Az alezredes, végighallgatva az ügyről készített jelentést, kijelentette, hogy a szászok közül bizonyára senki sem térdelt le. A román tiszt is kénytelen volt elismerni, hogy ártatlanul érte a tanárokat a vád, és ártatlanul idézték őket hadbírószág elé.⁸⁰

Kéthavi börtön: ennyi járt a keresztvári tanítónőnek egy banális eset miatt, amiről nem is sejthette, hogy a román nemzet megsértésének vádját lehet belőle kovácsolni. 1942. május 10-én tanügyminiszteri határozat rendelte el, hogy minden egyházi iskolában megünnepeljék az ország nemzeti ünnepét. Ez Keresztváron is megtörtént, az iskolában tartott ünnepség után a tanulók fegyelmезetten kivonultak, hogy az állami iskola tanulóival közösen fejezzék be az ünneplést a falu központjában. A magyar tanulók magyar énekeket énekeltek, amikor szembejött velük a román tanulók csoportja, akik román zászlót vittek magukkal. Az állami tanító abban vélte felfedezni a román nemzeti érzésen esett sérelmet, hogy a magyar gyerekek magyar énekeket énekeltek a román zászló jelenlétében.⁸¹

Bakó Árpád és Köble József nagyenyedi kollégiumi tanárok ellen azért indult Nagyszébenben hadbírószági eljárás, mert a kollégium egyik osztálya az utcán sétálva ártatlan magyar dalt füttyült. A hadbírószág nehezítő körülményként ítélte meg Köble József esetében azt, hogy az őket felelősségre vonó rendőrnek kijelentette: nem lehet elvárni a magyar gyerekektől, hogy magyar helyett kínai nótát füttyüljenek. A hadbírószág végül 30 000 lejes pénzbírsággal sújtotta a két tanárt.⁸²

e) *Illegális gyülekezés*

Több lelkészt vádoltak meg – amint azt már említettük – *illegális gyűléstartással*. Az egyház minden életfunkcióját megbénító gyülekezési tilalom ugyanis jó lehetőség volt arra, hogy meghurcolják mindazokat a lelkészeket, akik igyekeztek valamennyire is lelkiismeretesen végezni a munkájukat. Nem ismételjük meg a gyülekezési tilalom következményeiről írott fejezetben szereplő eseteket, de összefoglalva elmondhatjuk: minden gyülekezés, ami más, vagy több volt a szokásos vasárnapi istentiszteletnél, gyanús volt, és rögtön hadbírószági eljárás és ítélet lett belőle. Így lehetett gyerekeknek tartott énekórából, konfirmációi előkészítőből, anyák napi ünnepségből, nőszövetségi gyűlésből, egyházközségi közgyűlésből vagy rövid presbiteri megbeszélésből illegális gyűlés miatti vádat kovácsolni, és meghurcolni hónapokon keresztül ártatlan és ártalmatlan embereket.

⁸⁰ DRELvt, 47. cs., 30.

⁸¹ Uo. 1689/1942.

⁸² MOL, K 610, 91. cs., XII/10.

Nemcsak a gyülekezeti alkalmak esetében lehetett a magyarok ellen vádat kövécsolni. Illegális gyülekezésnek számított mindaz, amiről a helyi csendőr úgy gondolta, hogy annak lehet nevezni. Alsófelsőszentmihályon például egy földbirtokos ellen illegális gyülekezés és rádióhallgatás vádjával indított eljárást a csendőrőrmester, pedig az inkriminált időpontban csak a felesége és a gyermekei voltak otthon.⁸³

A marosújvári lelkész és négy kollégája ellen baráti összejövetel miatt indítottak hadbíróági eljárást. A születésnap vacsorán jelen volt a székelykocsárdi, székelyföldvári, felenyedi és a harasztosi lelkész. Mindnyájukat Nagyszebenbe idézték. Az ügy kiemeléséről nincs további információk.⁸⁴

A magyar Miniszterelnökség titkárságának értesülése szerint 1941-ben Marosludason Albu Dezső lelkész feleségének névnapjára összegyűlt társaságot – név szerint Keresztes Lajos nyugdíjast, Gaál László kereskedőt és feleségét, dr. Kovács Sándor orvost és feleségét, Barra Gábort és feleségét, valamint leányát, Pálffy István gyógyszerészt és feleségét a csendőrség letartóztatta, és kihallgatás után még azon az éjszakán Nagyszebenbe küldte, ahol a hadbíróásra kerültek. Néhány nap múlva fejenként 10 000 lej óvadék ellenében engedték szabadon őket.⁸⁵

Születésnap köszöntő váltotta ki a Horváth Jenő ellen elindított hadbíróági eljárást is. „A fiatal teológusok meg akarták tisztelni tanárukat, s felkeresték születésnapja alkalmából, hogy üdvözljék. Ilyen céllal vetődött oda Vita Zsigmond tanártársa is” – emlékszik vissza később Kacsó Sándor, aki akkoriban az *Erdélyi Gazda* szerkesztője volt.⁸⁶ Az eset 1941. november 27-én történt. Nem is tudódott volna ki az ügy, ha a késő este hazatérő teológusokat nem igazolja le a csendőrség. Miután kifaggatták őket, hogy merre jártak, a teológiai tanár ellen feljelentést tettek illegális gyűlés tartása és azon való részvétel miatt. A perre 1942. március 3-án került sor. A tanár és a teológusok három napig tartózkodtak Nagyszebenben, március 6-án mondták ki az ítéletet: Horváth Jenőt öthónapos börtönbüntetéssel sújtották (ezt később, a fellebbezés folytán 5000 lejes pénzbírságra csökkentették⁸⁷), a teológusokat pedig felmentették. A teológusok feletti ítélet kihirdetésekor a hadbíró gúnyosan jegyezte meg, hogy felmentik, mert így is elég nagy büntetés volt számukra az, hogy tanáruk nem kínálta meg borral őket.⁸⁸ Az esetet Kacsó Sándor is értékeli emlékirataiban, és kijelenti, hogy a teológusok felmentése annak volt köszönhető, hogy a hadbírók „átláttak a szítán, és mosolyogva hirdették ki az ítéletet”.⁸⁹ Az efféle értelmezés helyessége azonban két okból is igencsak kétségbevonható: Horváth Jenőt először közel félévi szabadságvesztésre ítélték, majd félhavi fizetésének megfelelő pénzbírságban részesült, mert fogadta az őt felköszöntő diákok kedves gesztusát, ugyanakkor az elmarasztaló ítélet után a minisztérium többször is felszólította az Intézőbizottságot, hogy a tanár ellen indítson fegyelmi eljárást.⁹⁰ Az Intézőbizottság végül, hogy a lelkiismerete ellenére történő fegyelmi eljárást elkerülje, azzal utasította vissza az eljárás beindítását, hogy Horváth

⁸³ MOL, K 28, 159. cs., 262. t., 1942 – O – 18463.

⁸⁴ Bizalmi egyéntől származó romániai hangulatjelentés 1943. december 22., MOL, K 28, Romániai eseményekkel, intézkedésekkel kapcsolatos helyzet-, hangulatjelentések. IV. rész, 1944. (71. cs., 117. t.), 20 587/1943.

⁸⁵ MOL, K 28, 70. cs. 117. t., 1942 – O – 16505.

⁸⁶ Kacsó Sándor: *Nebéz szagú iszap fölött*, 443.

⁸⁷ DRELvt, 833/1942.

⁸⁸ Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11., 193.

⁸⁹ Kacsó Sándor: *Nebéz szagú iszap fölött*, 443.

⁹⁰ DRELvt, 1457/1942.

Jenő a felhozott vétséget nem mint aninószai lelkész, hanem mint szabadságát Enyeden töltő tanár követte el. Ellene csak a kerületi bíróság indíthatott volna fegyelmi eljárást, de ez az intézménye az egyháznak – közgyűlés hiányában – nem alakulhatott meg, így a kérdést el kellett napolni.⁹¹ Nem tudunk arról, hogy végül Horváth Jenő ellen elmarasztaló fegyelmi ítélet született volna.

Ezek a szélsőséges példák viszont jól bizonyítják, mennyi gyanakvással és rosszuludattal követték és figyelték a magyarság és vezetői minden lépését, mozdulatát. A hadbírósi eljárás réme, mely minden gyülekezés fölött pallosként lebegett, a legkisebb találkozótól, szervezkedéstől is elvette a lelkészek kedvét. Világosan látszik, hogy ezek a hadbírósi perek a magyarság minél erőteljesebb szétforgácsolását, közösségi erejének mindenáron való gyengítését szolgálták.

f) *Hamisítás*

A lelkészek jóhiszemű és hivatali szempontból nem kifogásolható anyakönyvi kivonatokkal kapcsolatos eljárása szintén gyakran vont maga után az *anyakönyv-hamisítás és anyakönyvi kivonat engedély nélküli kibocsátásának* vádját. Ezekről az iratokról ugyanis úgy rendelkeztek a hatályos törvények, hogy amennyiben külföldi állampolgár kéri, csak a Külügyminisztériumon, illetve az illető ország konzulátusán keresztül lehetett eljuttatni a kérelmezőknek. A Dél-Erdélyből Észak-Erdélybe menekülni óhajtoknak Magyarországon igazolniuk kellett magyar származásukat, különben gyanúsnak tekinthették őket, és kitoloncolhatták az országból. Szökés vagy optálás előtt, tehát, mint román állampolgárok, felkeresték annak az egyházközségnek lelkési hivatalát, ahová tartoztak, és anyakönyvi kivonatot kértek. A lelkész semmilyen jogi alapon nem utasíthatta el kérésüket. Az anyakönyvi kivonattal viszont a kérelmezők azonnal távozni vagy szökni próbáltak. Ha elfogták vagy egyszerűen a határon megmotoszták őket, és megtalálták az anyakönyvi kivonatot, akkor az azt kiállító lelkész is eljárásra számíthatott. Ha nem sikerült rábizonyítani a *szökésben való bűnrészesség* vádját, még mindig perbe lehetett fogni *anyakönyvi kivonat engedély nélküli kibocsátása* miatt.⁹² Ezt a minden részleteiben jogtalan és igazságtalan eljárást bizonyára számos lelkész ellen lefolytatták. A következő lelkészekről biztosan tudjuk, hogy bajba kerültek az anyakönyvi kivonatok miatt: Nagy Márton, bodófalvi lelkészt magyar nyelvű anyakönyvi kivonat kiadása miatt zaklatták.⁹³ Bitay Zoárd, igazfalvi lelkész ellen azért indítottak eljárást, mert eljuttatott néhány ilyen iratot az aradi konzulátusra.⁹⁴ Tőkés Béla, végvári lelkész ellen szintén kibocsátás miatt folytattak eljárást.⁹⁵ Már említettük a Nagy József, balázsfalvi lelkész esetét, aki azért került bajba, mert elfelejtette iktatni a kiadott iratot. Ady Béla, héderfájai lelkész ellen azért fogalmazott meg feljelentést a csendőr, mert huszonhét héderfájai lakosnak adott ki hasonló dokumentumot, akik később átszöktek Magyarországra.⁹⁶ Kósa Mihály, aranyosegerbegyi lelkészt 1942. július 18-án tartóztatták le, 20-án pedig Nagyszebenbe vitték hadbírósi eljárást végett, ahol 27-ig fogházban tartották. Az ellene felhozott vád *hivatali batalommal való visszaélés* volt.⁹⁷ Letartóztatásának

⁹¹ DRELvt, 1607/1942.

⁹² Nagy Ferenc: *Heblyekkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11., 223.

⁹³ MOL, K 610, 91. cs., VI/7. 47.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ DRELvt, 599/1942.

⁹⁷ MOL, K 63, 266. cs., 27/7/Pa t., sz. n.

oka az volt, hogy három anyakönyvi kivonatot adott ki román nyelven, de az illető személy, akinek kiadta, át akarta csempészni azokat a határon. A lelkészt felmentették.⁹⁸ Deák József, aldobolyi lelkész ellen szintén szabálytalan kibocsátás vádjával indítottak eljárást 1942-ben. Május folyamán előzetes letartóztatásban volt.⁹⁹ Az ítéletről nincs információnk, de azt tudjuk, hogy a Belügyminisztérium 1942. július 20-án felszólította az Intézőbizottságot, hogy Deák Józsefet helyezték át Olténiába vagy Munténiába, különben kényszerlakhelyet fognak kijelölni a számára.¹⁰⁰ Augusztus 10-i átiratában már azzal fenyegetőzött a Belügyminisztérium, hogy amennyiben Deák Józsefet nem távolítják el haladéktalanul aldobolyi lelkészi állásából, lágerbe fogják internálni.¹⁰¹ Nagy Ferenc végül semmilyen lépést nem tett az ügyben, és a fenti iratot válasz nélkül hagyta. 1943-as jelentéséből azt olvassuk, hogy a Belügyminisztérium nem mert eljárni a lelkész ellen, aki továbbra is Aldobolyon maradt.¹⁰²

g) *Illegális határátlépés*

Bár a lelkészek határozottan komolyan vették Vásárhelyi János püspöknek a második bécsi döntés kihirdetése utáni felszólítását, hogy minden lelkész maradjon a szolgálati helyén, és senki nem kockáztatta életét illegális határátlépési próbálkozással, mégis sikerült a hadbírósnak olyan lelkészt is perbe fogni, akire az *illegális határátlépés* vádját sütötték. A vád koholt jellegét már az is mutatja, hogy a vádlott, a hatvanéves Jakab Lajos, ódellői lelkész nyugdíj előtt álló, idős ember volt, aki ezer szállal kötődött otthonához, és esze ágában sem lett volna Magyarországra szökni. Vétke csupán annyi volt, hogy Magyarországra került földjeit ment számba venni. Birtokát ugyanis a bécsi döntés kettéosztotta, 28 hold Romániában maradt, 6 és fél hold Magyarországra került. 1940. december 27-én – érvényes határátlépési igazolással – átment feleségével a határon, de visszatérésekor igazolványát, ami „visszavonásig” volt érvényes, elvették tőle a határőrök, arra hivatkozva, hogy az „időközben” elvesztette érvényességét. Jegyzőkönyvet vettek fel az ügyről, és a lelkészt feleségével és fiával együtt letartóztatták. Nagyszebenbe vitték, ott kihallgatták őket, majd perbe fogták. Ami utána következett, azt folyamatos zaklatásnak lehet minősíteni. Háromszor hallgatták ki Nagyszebenben: 1941. február 20-án, március 15-én és április 28-án. A végleges tárgyalásra augusztus 2-án került sor, s a hadbírósnak 773. sz. ítélete alapján vétkeseknek nyilvánították illegális határátlépés vádjával. A lelkészt egyhónapi, feleségét és fiát 15–15 napi fogházbüntetéssel sújtották. Büntetésüket azonnal le kellett tölteniük. Eközben a Kultuszminisztérium felfüggesztette a lelkész fizetését, és követelte, hogy az egyház indítsa be ellene a fegyelmi eljárást. Nem volt mentség, az egyháznak is el kellett őt ítélnie. A Küküllői Egyházmegye fegyelmi bírósága kénytelen volt lelküismerete ellenére elítélni, és az eljárás megintéssel zárult. Az ítéletről 2478/1942. sz. a. jelentést is tettek a minisztériumnak, a minisztérium azonban a 64 386/1942. sz. leiratában közölte: nincs megalégedve az ítélettel, és a lelkész legalább hat hónapi felfüggesztését követeli, ha pedig az egyház nem ítéli el, akkor a minisztérium maga hajtja végre a szankciót. Az Intézőbizottság újabb válasziratban igyekezett védeni lelkészét, arra hivatkozva, hogy a hatályos egyhá-

⁹⁸ Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11., 223–224.

⁹⁹ DRELvt, 47. cs., 26.

¹⁰⁰ Uo. 1517/1942.

¹⁰¹ Uo. 1677/1942.

¹⁰² Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11., 233.

zi törvényekkel ellenkezne, ha valakit ok nélkül hat hónapra felfüggesztenének, ekkor viszont a minisztérium a kultusztörvény 10. paragrafusának alkalmazásával kezdett fenyegetőzni, ami szerint nem lehetett lelkész az, akit egyszer a polgári törvényszék elítélt. 1943 februárjában Nagy Ferenc végül „büntetésből” Mezőkapusra helyezte át a lelkészt, de a minisztérium továbbra sem akarta folyósítani a fizetését.¹⁰³ 1943 augusztusában, egy évvel az ítélet kihirdetése után, a minisztérium még mindig nem volt megelégedve a lelkész helyzetével, és közölte: csak akkor hajlandó továbbra is folyósítani a fizetését, ha a határtól távolabb eső egyházközségbe helyezik át, és nem Mezőkapusra.¹⁰⁴ Végül az Intézőbizottság, hogy a lelkész helyzetét megoldhassa, javasolta, hogy kérje korhatár előtti nyugdíjazását, így további zaklatása megszűnt. Elmaradt fizetését azonban soha nem kapta meg.¹⁰⁵

b) Más esetek

Voltak más vádak is, melyek a maguk rendjén szintén hadbírósi eljárást vontak maguk után. Ilyen volt például az *illegális levélbordás* vádja, melyet általában a megmotozott lelkészek ellen hoztak fel. Említettük már, hogyan válhatott ártatlan kis bevásárlólista bűnjellé a magyarokat mindenáron gyötörni akaró katonai szerv előtt. Arról is szóltunk, mi várt arra a lelkészre, akinél meg nem engedett iratot vagy netán pénzt találtak.

Egy esetről tudunk, amikor elmarasztaló ítélet született *rémbírtetjesztés* vádjával indított perben. Pográc Zósef, mezőszengyeli lévitát azért idézték hadbírósi elé, mert a magyar rádióban Dél-Erdély visszatérésére vonatkozóan hallott hírt presbitereivel közölte.¹⁰⁶ A tárgyalásra 1941. július 21-én került sor, amikor a lelkészt egyévi szabadságvesztésre és polgári jogainak és hivatalának három évig való elvesztésére ítélték.¹⁰⁷ A lelkészt 1942 tavaszán feltételesen szabadlábra helyezték, de munkát és fizetést nem kaphatott, ezért ugyanez év augusztusában Magyarországra távozott.¹⁰⁸

A hadbírósi perek anyagának kutatása számos, újabb információval gazdagítaná ennek a szörnyűséges intézménynek a dél-erdélyi magyarságra és a református egyházra gyakorolt romboló és megbénító hatásait. Ez azonban lehetetlen, mivel a romániai katonai levéltárak vonatkozó anyaga a tudományos kutatás számára egyelőre hozzáférhetetlen. Az általunk vizsgált iratok között csak a fent említett esetekre bukkantunk. Bizonyára sok más eset is van, melynek egy-egy lelkész, tanító vagy szerencsétlenül járt egyháztag volt a szenvedő áldozata, hisz Kacsó Sándor is elismeri emlékirataiban, hogy a hadbírósról visszatérők azt a hírt hozták: „nagyon sok hasonló ügy van a hadbírósi előtt, s a felmentő ítéletek ritkábbak, mint az elmarasztalóak”.¹⁰⁹ A fenti példák alapján összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a hadbírósi kiváló eszköze lett a magyarokkal szembeni diszkriminatív politikának. Jól szolgálta a megfélemlítést, a bosszúállást, egyes hatósági szervek kicsinyes hatalmaskodásait, a magyarság gúzsba kötését, gazdasági tönkretételét. Bár a református lelkészek perai többségben felmentés-

¹⁰³ Nagy Ferenc: *Helyzetkép...* MOL K 610, 91. cs., VI/11., 230–232.

¹⁰⁴ DRELvt, 1434/1943.

¹⁰⁵ Uo. 1732/1943.

¹⁰⁶ A brassói nagykövet 1941. szept. 6-i jelentése, MOL, K 63, 266 cs., 27/7/Pa t., 5325pol/1941.

¹⁰⁷ DRELvt, 1572/1941.

¹⁰⁸ Uo. 1250/1942.; 1707/1942.

¹⁰⁹ Kacsó Sándor: *Nebéz szagú iszap fölött*, 443.

sel végződtek, meggyőződésünk, hogy ez a két egyházkerületi jogász, Martonossy György és Nagy Miklós hozzáértő és kitartó tevékenységének volt köszönhető. Valószínűnek tartjuk, hogy azok az esetek, amelyekben egyszerű, ártatlan embereket idéztek bíróság elé, akiknek nem volt lehetőségük szakszerű védelemben részesülni, az elmarasztaló ítélettel végződő perek száma sokkal nagyobb. Tekintettel arra, hogy Észak-Erdélyben a magyar közigazgatás nem szélesítette ki ilyen mértékben a hadbíróságok hatáskörét, így az észak-erdélyi román lakosságot nem gyötörte hasonló „igazságszolgáltatási” szerv, sőt a zaklatás ilyen mértékének és formájának semmilyen hasonló példáját nem találjuk, határozottan kijelenthetjük, hogy ennek a magyarságot terrorizáló intézménynek semmi köze nem volt a „kölcsonösségi alapú” nemzetiségi politikához, sokkal inkább az ország lakosságának homogenizálási szándékához. Ez ugyanis jó eszköznek bizonyult a magyarságtól való minél hamarabbi és minél alacsonyabb áron való megszabaduláshoz, ami bizonyítottan az Antonescu-kormány egyik legfontosabb népességpolitikai célkitűzése volt.

Felhasznált irodalom

Levéltári források:

Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár;
A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész Levéltára;
Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára;
Dél-Erdély – tanulók segélyezése;
Magyar Országos Levéltár, Budapest;
Külgügyminisztériumi levéltár, Politikai osztály iratai, K 63;
Ministerelnökségi levéltár, Nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai, K 28;
Sajtó levéltár, K 610.

Könyvek, tanulmányok:

Csatári Dániel: *Forgószélben (Magyar-román viszony 1940–1945)*, Akadémiai kiadó, Budapest 1968.
Hegyí István: Lelkész voltam Dél-Erdélyben (II.). In: *Református Híradó*, II. évf., 16. szám, 2005. június 5.
Kacsó Sándor: *Nebéz szagú iszap fölött*. Magvető, Budapest 1988.

